Kitabon Kahaniyon Kisson Mein Ek Jhalak Purane Pannon Se

Maya Sharma and Pawan Dhall

Queer India Fellowship, Godrej Foundation

Mumbai, September 6, 2026

Thoughts for reflection

- When you hear the word ‘history’, what comes to mind? What kinds of people, events, stories do you immediately think of?
- Think about the history you learned growing up - in school, at home, through films, books, museums, or family stories. Whose lives were centred in these stories? Who seemed important enough to be remembered?
- If you look at your everyday surroundings - street names, statues, public holidays, memorials, family photographs, old buildings - what kinds of lives do they preserve? Whose memories become part of the collective history?
- Who seems to be missing? Whose lives rarely appear, even though we know they must have existed?

Queer stories of struggles and joys (1980s-2000s)

Retracing the story and times of Hansa Patel and Elwina Fernanadez

Met one another in February 1980 in Civil Hospital, Visnagar - Hansa admitted there for treatment of piles

Elwina was in correspondence with a boy in America with whom she was considering marriage

December 1980 Elwina moves in with Hansa. All around there was opposition

Beginnings of strained relationship with elder sister and brother-in-law

November 27, 1985 Hansa's father died

February 24, 1988 both enter into *maître karar*. Hansa calls a press conference. News created a sensation (Urmila and Leela'a marriage also in the same year)

Hansa and Elwina: Separation

On March 30, 1990 Elwina takes casual leave for three days - the next day she leaves for Ahmedabad

April 2, 1990 Elwina was to return but does not do so

April 4, 1990 Hansa goes to meet Elwina's sister. She suspects Elwina's family of kidnapping her in order to change her mind

Till Date Elwina remains untraced and Hansa was murdered in 2002

પતિ-પત્નીનું સહજીવન જીવતી બે ગુજરાતણ

વીસનગરના સુખી પટેલ પરિવારની હંસા ખેડાની ગરીબ ખ્રિસ્તી નર્સ એલ્વીના પર એવી મોહી પડી કે જિંદગીભર એકબીજાને નહીં છોડવાના કાયદેસરના મૈત્રીકરારથી બંધાઈ ગયા

□ વર્ષા દેસાઈ

'પતિ હંસા પટેલ-પત્ની' એલ્વીના ત્રિવિધ: દસ રૂપિયાના સ્ટેમ્પ પેપર પર બે સાથીએ કરેલા સહજીવન મૈત્રીકરારના સનસનાટીભર્યા સમાચાર.

In Gotva Suman and Mamta allegedly commit suicide - Visnagar suicide case (2007)

સજાતીય સંબંધોએ બે સખીનો ભોગ લીધો

23rd September '06 Divya Bhaskar Page 1

વિસનગરની પરિણીત યુવતી અને તેની કુંવારી બહેનપણીની બચપણની નિકટતા પ્રેમમાં પલટાઈ : વિખૂટાં પડવાનું આકરું લાગતાં અંતિમવાદી પગલું ભર્યું

The Room where women allegedly committed suicide

P.I. of Visnagar

Mothers of the Two Women

September 23, 2006

Fact finding interventions: Sonu-Rekha, 2006

Rural tribal areas: Women marrying women

સમલૈંગિક વિવાહ : દશામા મંદિરના માતાજીએ વીસ વર્ષની યુવતી અમૃતા સાથે સમલૈંગિક વિવાહ કરીને પુરુષ પ્રધાન સમાજ વિરુધ્ધ સરેઆમ બગાવતનુ બ્યુગલ ફુકયુ છે. જેની તસ્વીર અત્રે પ્રસ્તુત છે. (તસ્વીર :દર્શન મિસ્ત્રી)

દશામા મંદિરનાં માતાજીના સમલૈંગિક વિવાહથી ચકચાર

૩૫ વર્ષના હંસાબેનનાં ૨૦ વર્ષની અમૃતા સાથે લગ્ન !

નવસારી તા.૧૦ હજારીમાં ગઈ ૨૩ નવેમ્બરે વિજલપોર, ગાંધી હાટક પાસે આવેલા દશામાના મંદિરના કર્તા-હર્તા માતાજીના સમલૈંગિક વિવાહથી સમગ્ર નવસારીમાં ખળભળાટ પ્રસરી જવા પામ્યો છે. સમાજના રીત - રિવાજો, મર્યાદા અને બંધનોને કોરાણે મૂકીને બસો જેટલા માજસની દશામા મંદિરમાં સંપન્ન થયેલી વિવાહવિધિ સમગ્ર નવસારીમાં ચર્ચાનો વિષય બનવા પામી છે.

અંદાજે પાંત્રીસ કરતા વધુની વય ધરાવતા તથા માતાજીના ઉલામણા નામથી પંકાયેલા હંસાબેન અમરસિંહ વાપેલાના વિવાહ વીસ વર્ષની વય ધરાવતી અમૃતા સાથે થયા છે. માતાજીના આદેશ બાદ જ તેઓએ વૈવાહિક સંબધોથી જોડાયા હોવાની વિગતો હંસાબેને જણાવી હતી. વિવાહ ગ્રંથિથી જોડાયેલી આ સમલૈંગિક જોડીમાં એક સામ્યતા એવી છે કે તેઓ પુરુષ પ્રકૃતિ અને

અનુસંધાન પાના નં. ૪ ઉપર

પુરુષો પ્રત્યેની ઘૃણા અમોને અરસ-પરસ નિકટ લાવી છે : હંસાબેન (માતાજી)

પરિવાર અને સમાજ નારાજ : અમૃતાની બહેનોને સાસરેથી પાછા ફરવું પડયું

છોટાઉદેપુર તાલુકાના રોનાવાડા ગામે અનોખો રિવાજ છે. ગામદેવ કુંવારા હોવાથી વરરાજા ગામમાં પ્રવેશી શકતા નથી. બહેની વરરાજાની બહેન નવવધુ સાથે ફેરા ફરે છે. આ પ્રસંગની ઉજવણીની વિવિધ તસ્વીરો નજરે પડે છે. (વલ્લભ શાહ)

રોનાવાડામાં લગ્ન યોજાયા પણ નવવધુ સાથે વરરાજાને બદલે તેની બહેને ફેરા ફર્યા

(પ્રતિનિધિ દ્વારા) વડોદરા, સોમવાર

વડોદરા જિલ્લાના છોટાઉદેપુર તાલુકાના રોનાવાડા ખાતે યોજાયેલા એક આદિવાસી લગ્નથી લોકોને આશ્ચર્ય ઉપજે એવુ હતું. સામાન્ય રીતે ઢોલ ઢબૂકતા હોય, લગ્નની સરઘાઈ વાગી હોય અને માંડવો શણગારાયો હોય ત્યારે વરરાજા નવવધુ સાથે મંગળફેરા ફરતો હોય છે. પરંતુ અહીં વાત આખી જુદી હતી.

૧૫મી મેના રોજ રોનવાડા ગામે દામજીંગ ભાઈની પુત્રી લીલાના લગ્ન પ્રસંગે લીલાએ તેના મનના માણીગર નીતિન સાથે મંગળફેરા ફરવાને બદલે તેની નણંદ સવિતા સાથે મંગળફેરા ફર્યા હતા.

જ્યારે અંબાવા ખાતે એક અઠવાડિયા પૂર્વે યોજાયેલા લગ્નમાં પણ કુમાવીના વરપક્ષના લોકોએ વરને બદલે નણંદ સાથે ફેરા ફેરવ્યા હતા.

સામાન્ય રીતે વર-વધુ ફેરા ફરે તેવા નિયમને બદલે છોટાઉદેપુર તાલુકાના સુરખંડા, અંબાલા અને સનાડાની

આ નિયમને કારણે જાન તો નીકળે છે પણ જાનમાં વરરાજા હોતા નથી અને આ ૩ ગામની યુવતીઓ સાથે પ્રભુતામાં પગલા માંડવાનો ઘનગનાટ વરરાજા થયા વિના યુવાનો પૂર્ણ કરે છે.

છલ્લી કેટલીય પેઢીઓથી આ પ્રમાણે

દામસિંગભાઇની પુત્રી લીલાએ મનના માણીગર નીતિનને બદલે નણંદ સવિતા સાથે મંગળફેરા લીધા!!

પરણે જ નહી તો વંશવેલો આગળ ચાલે કેવી રીતે? માટે આના ઉકેલરૂપે આ ૩ ગામ એટલે કે સુરખંડા, અંબાલા અને સનાડાની યુવતીઓ સાથે યુવાનો લગ્ન તો કરે છે. પરંતુ જાનમાં જતા નથી અને મંગળફેરા ફરતા નથી. તેમના બદલે તેમની બહેન તેમની ભાવિ પત્ની સાથે મંગળફેરા ફરતી હોય છે.

પરંતુ બહેન કુંવારી હોવી જોઇએ પણ જો સગી બહેન ન હોય કે સગી બહેન પરણી ગયેલી હોય તો કાકા, મામા કે કોઈની દિકરી પણ ભાઈને બદલે ફેરા ફરી શકે છે અને ફેરા ફરવા જનાર બહેન માથે વાસણની ટોપલી મૂકીને જાય છે. જેમાં કન્યા માટેના ઘરેણાં, કપડાં, ચોરી બનાવવાનાં શણગાર, ચોખા અને કન્યાનો શણગાર હોય છે.

વરરાજાની ભૂમિકા ભજવનાર બહેન પીઠી પણ ચોળે છે અને ખૂબ નારો છે હાથે મહેંદી મૂકે છે. સોળ શણગાર સજે છે અને ભાઈને બદલે વરરાજા બનેલી બહેન પોતાની ભાભી સાથે મંગળફેરા પણ ફરે છે. પોતાની ભાભીને જાનમાં પરત લઈ આવે છે અને ઘરે

Stories from Counsel Club Archives

- **Missives of desire and search for self-fulfilment?**

Extract from letters received by Counsel Club

"I am 23, slim, fair, handsome, good looking, 5' 8" tall, open-minded, with moustache, seeking long-term relationship with smart and sincere guys." *PSP, medical representative, Visakhapatnam, August 1995*

"Guys of any age wanted for lonely living. I'm 5' 8" cute and wheatish complexioned, clean shaven and slim, like to wear sarees, ornaments like women. I seek good understanding male partner. Out-station guys [are] also welcome as I travel a lot all over India. Letters with photographs will get priority for replies." *MMJ, Mumbai, June 1996*

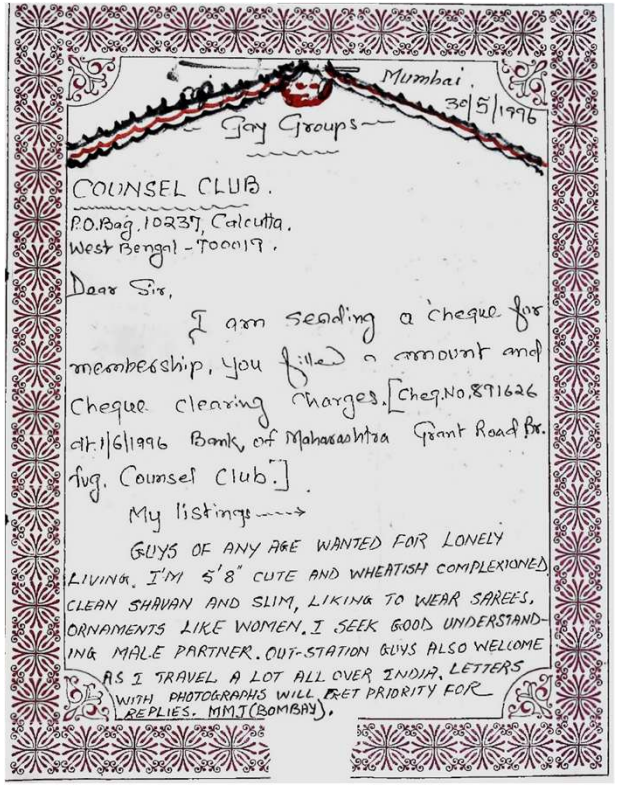
Mumbai. 30/5/1996

Gay Groups—

COUNSEL CLUB.
P.O.Bag, 10237, Calcutta.
West Bengal - 700019.

Dear Sir,

I am sending a cheque for membership, you filled a amount and Cheque clearing charges. [Cheq.No.891626 dt:1/6/1996 Bank of Maharashtra Grant Road Br. fvg. Counsel Club.]

My listings ---->

GUYS OF ANY AGE WANTED FOR LONELY LIVING. I'M 5'8" CUTE AND WHEATISH COMPLEXIONED CLEAN SHAVAN AND SLIM, LIKING TO WEAR SAREES, ORNAMENTS LIKE WOMEN. I SEEK GOOD UNDERSTANDING MALE PARTNER. OUT-STATION GUYS ALSO WELCOME AS I TRAVEL A LOT ALL OVER INDIA. LETTERS WITH PHOTOGRAPHS WILL GET PRIORITY FOR REPLIES. MMJ (BOMBAY).

Counsel Club Archives contd.

- **Cries for help, appeals for acknowledgement**

Extract from letters received by Counsel Club

“I am a 27-year-old homosexual male, unemployed educated youth from a middle-class background, who often contemplates suicide because of [my] unnatural sexual inclination.” The letter writer was under extreme pressure to live up to his parents’ expectations, he was unable to concentrate on studies or any task because his mind was “full of sexual fantasies”, which he was scared of trying to fulfil in a “sexually conservative society”. His frustration and loss of self-esteem was even driving him towards tobacco addiction. Counsel Club members replied immediately, offering emotional and counselling support to begin with, but did not hear from the letter writer again.

PR, Patna, August 1997

Extract from my book *Out of Line and Offline: Queer Mobilizations in '90s Eastern India,* Seagull Books, 2020:

Ryan (name changed) wrote in from Shillong, Meghalaya, in August 1999 seeking help for a 'sex change'. In the second year of their BA course, Ryan read about Counsel Club in an article on 'women in love' in Sunday magazine in May 1998 (Dhamija 1998): 'I read inside and was very happy to see that there were helpline addresses. I am also one of them. Though I was born as a girl but my behaviour and attitude are not of a girl ... I don't like at all to be a girl. I like to be a boy. I don't also like to wear girl's stuff. I do wear boy's stuff.' Going on to describe how their troubles had set them back in their studies, Ryan's letter conveyed an utter sense of helplessness: 'For having this kind of life there is so much pain ... sometimes I could feel the pain and all I could do is to only cry to myself ... All I want is to go for sex-change. I have seen and read in other magazine that many have undergone sex operation. You are my only hope.'

Ryan was not the only one feeling helpless. Other than words of reassurance that Ryan was not alone and efforts to find a counsellor, Counsel Club could not do much else. The connection with Ryan did not last – there was no reply to the group's response.

More from Counsel Club Archives

- **Aspirations and fears**

Extract from letters received by Counsel Club

“I am very interested in advertising. Right now, I have enrolled for a diploma course (of one year) in Advertising Management ... I need some tips from you. Do suggest me what should I do / don’ts to make myself more fit for this ad-industry. Do you suggest me any other course/s? I want my verbal (English) communication + written – what should I do? ... And frankly speaking, I am an average student and a dark looking guy. Will it effect my career?” *SR, student, Jatni, September 1998*

*“*Dear Pawan, let us take a pledge in the New Year to work for communal harmony. The gay community should work together and in individual capacity for communal amity. Let us show the world we are different in a very great way. Hope to hear from you ...” *SL, doctor, Dibrugarh, December 1992*

Friendship Walk ‘99

THE ASIAN AGE CALCUTTA SATURDAY 3 JULY 1999

WE ARE HERE, YOU CANNOT WISH US AWAY

RIGHT TO BE: A group of gay movement activists go on a friendship walk in Calcutta on Friday. The walk was aimed at spreading awareness of the movement. An ASIAN AGE photograph

15 friends walk with gay abandon

BY OUR CORRESPONDENT

Calcutta, July 2: A quiet revolution was initiated in the dark alleys of Creek Lane on Friday. For the first time in the country, 15 gay people came out of their shells to organise a "friendship walk".

The participants were members of the Lesbian, Gay, Bisexual And Transgendered-India, an umbrella organisation of 23 "sexual minority" groups for "working towards the ultimate goal of human rights for LGBT people in India." It was conference in Hyderabad.

For Ashok Row Kavi, who runs a gay organisation called Humsafar in Mumbai, Friday's gathering was a dream come true. "All that we wish to say is that we are here, you cannot wish us away," he said.

For people who mostly hailed from the more affluent and culturally mobile metropolitan cities of the country, Calcutta seemed to be a strange choice. But the decision was a conscious one.

"Calcutta was the city where Indian Renaissance started. We tion," said Mr Kavi.

The walk was a token celebration of the Stonewall riots in New York's Stonewall Inn on June 29, 1969. This marked the dawning of the international gay rights movement, and marches are held every year to commemorate the event and assert gay rights. However, those present on Friday were reluctant to use the term "march".

"A march sounds too militant," said Owais Khan, a gay activist from Bangalore. "That is why we have termed it the 'friendship walk' to launch an awareness lish our right to express our identity, without going into conflict with other social groups."

The activists visited a number of government and voluntary agencies in the city, talking about the problem they faced. Health was a major area of concern.

"A number of gay people die of sexually transmitted diseases, but hardly anyone of them dies with an identity of being gay," said Payan, Dhal, a member of the Counsel Club.

Another issue at stake was the change in society's attitude.

■ Turn to Page 10

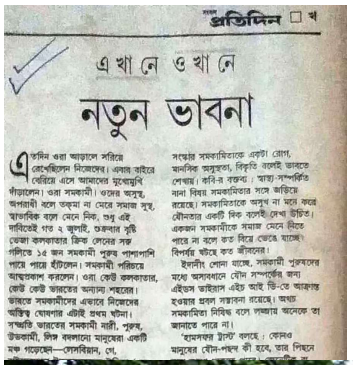

প্রতিদিন

এখানে ওখানে

নতুন ভাবনা

FRIENDSHIP WALK '99

LGBT INDIA

CALCUTTA, JULY 2, 1999

Debates in queer movements over the years

- Sexual health versus sexual identity *(also articulated as MSM versus gay)*
- Masculinities and femininities *(emphasis on plurals / interface between feminist and queer movements)*
- Politics of identity or politics of standpoint *(are identities and ideologies correlated?)*
- Misogyny, queerphobia, casteism, ableism within queer spaces
- First ‘Kolkata Rainbow Pride Walk’ drew inspiration from Stonewall Riots, 1969 and Dandi March, 1930. Could it not have drawn inspiration from Mahad Satyagraha, 1927?
- Issues of intersectionality
- Heteronormativity and homonormativity
- Marriage equality versus equality within marriage (and relationships)

Contacts

Maya Sharma: vikalpwomensgroup@gmail.com;
https://vikalpwomensgroup.org/

Pawan Dhall: vartablog@gmail.com; https://vartagensex.org/